

УДК 347.157:347.633

Мельник Олександр Володимирович,
асистент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ДИТИНИ ПРИ УСИНОВЛЕННІ

Постановка проблеми. Правова доктрина цивілістики на сучасному етапі розвитку демонструє все більш зростаючий інтерес до особистих немайнових прав фізичних осіб. До категорій найменш захищених фізичних осіб відносяться діти, а особливо – позбавлені батьківського піклування. Саме тому, питання належного забезпечення реалізації та захисту їх особистих немайнових прав традиційно є гострим та соціально-значимим. При цьому малодослідженою залишається сфера специфічних особистих немайнових прав дитини при усиновленні. Вказаний комплекс прав має суттєву правову специфіку, що впливає на правозастосування. Відомо, що процес усиновлення в Україні вимагає свого подальшого вдосконалення, у тому числі у напрямі належного забезпечення немайнових прав дітей. Тому теоретична розробка поняття особистих немайнових прав дитини при усиновленні, вироблення оптимальної класифікації даних прав має важливе наукове та практичне значення.

Стан дослідження теми. Правовими питаннями забезпечення особистих немайнових прав дитини займалися такі вчені як Н.Є. Борисова, Н.О. Давидова, О.М. Калітенко, І.Г. Король, Б.К. Левківський, М.М. Малєїна, Л.А. Ольховик, Н.М. Оніщенко, О.О. Посикалюк, Р.О. Стефанчук, Н.О. Темнікова, С.І. Чернооченко та багато інших. Вивченню різноманітних правових аспектів здійснення усиновлення в Україні та світі присвятили свої праці такі вчені як М.В. Антокольська, К.М. Глиняна, О.О. Грабовська, О.В. Губанова, Л.М. Зілковська, А.М. Левушкін, А.М. Нечаєва, В.В. Рязанцев, Т.А. Стоянова, О.О. Тарінцева, О.Е. Терещенко та багато інших. Проте, незважаючи на достатньо широку розробку вказаних напрямів, проблематика особистих немайнових прав дитини при усиновленні залишається малодослідженою та потребує свого глибокого аналізу.

У зв'язку з цим, **метою даної статті** є надання наукового визначення особистих немайнових прав дитини при усиновленні, а також побудова класифікації даних прав.

Виклад основного матеріалу. Особисті немайнові права дитини мають свою власну специфіку, що органічно обумовлена особливим суб'єктом – неповнолітньою особою, її особливими потребами та підвищеним ступенем ризику порушення цих прав. У сімейних правовідносинах роль особистих немайнових прав особливо важлива, адже, як відмічає В.А. Рясенцев, сімейні відносини по своєму основному змісту є особистими. Майнові відносини у сімейному праві похідні від особистих, так як виникають лише тільки при наявності останніх і обслуговують їх [1, с. 10]. З цією думкою погоджуються також А. Серебрякова [2, с. 160] та Д.Н. Нікітін [3, с. 180]. Саме тому питання визначення особистих немайнових прав дитини у сімейних відносинах залишається актуальним.

Одне з найбільш розгорнутих визначень даного поняття надала Л.А. Ольховик, пропонуючи під особистими немайновими правами дитини розуміти «природні, невід’ємні права, що виникають з приводу благ немайнового характеру, позбавлені економічного змісту та грошової оцінки, тісно пов’язані з особою носія, що індивідуалізує його, не передаються і не відчужуються, мають специфічні підстави виникнення та припинення, носять строковий характер, належать усім без винятку батькам і дітям у рівному обсязі, захищаються батьками, а регулюються Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) та Сімейного кодексу України (далі – СК України)» [4, с. 276]. Викликає зауваження вказівка авторки на те, що особисті немайнові права дитини «належать усім без винятку батькам і дітям», що видається нам логічною помилкою. Також неможливо погодитися зі свідомим звууженням кола суб’єктів, які уповноважені захищати особисті немайнові права дитини, та зведенням їх лише до батьків дитини.

Н.О. Темнікова визначає сімейні особисті немайнові права дитини як «суб'єктивні особисті права, які мають своїм об'єктом нематеріальні блага, що виникають з народження і припиняються з до-

сягненням повної дієздатності, спрямовані на нормальний розвиток і соціалізацію дитини, та мають високий ступінь суспільного інтересу, який заключається у здійсненні контролю за діями батьків і осіб, що їх заміщають» [5, с. 86]. При цьому слід відзначити, що поряд з даним визначенням зустрічається таке формулювання спрямованості особистих немайнових прав, що дещо грішить внутрішньою нелогічністю. Так, Н.О. Темнікова пише, що особисті немайнові права дитини забезпечують автономію, соціалізацію, реалізацію її особистості і захист її прав та інтересів [5, с. 82]. Навіть поверхневий аналіз даної тези викликає зауваження: по-перше, незрозуміло, як права захищають права; по-друге, спрямованість особистих немайнових прав дитини формується авторкою шляхом перерахування окремих цілей, однак цей перелік не є вичерпним. Тому, щодо встановлення мети особистих немайнових прав дитини, на нашу думку, доцільним є використання більш загального підходу.

Науковий інтерес викликає перелік особливостей особистих немайнових прав дитини, сформульований І.Г. Король: відсутність майнової самостійності, наявність близького родинного зв'язку, специфічні юридичні факти, строк, склад суб'єктів правовідносин [6, с. 15]. З приводу запропонованих ознак варто відмітити деякі зауваження: а) у прав не може бути родинних зв'язків; б) з переліку вбачається, що особисті немайнові права дитини можуть виникати та реалізовуватися лише у межах сім'ї чи родини, але це не так.

Цілком вірно, що до специфічних рис особистих немайнових прав дитини відноситься їх темпоральний характер, що означає об'єктивну обмеженість строку дії даних прав до настання повноліття дитини або її емансипації. Тобто є більш-менш чітка кінцева межа дії вказаних прав. Однак, у літературі подекуди зустрічається думка, що особисті немайнові права дитини виникають з моменту народження, що формує одну з обов'язкових ознак даних прав. Вважаємо, що слід ставити під сумнів таку обов'язковість, адже деякі з особистих немайнових прав дитини виникають все ж в силу закону, наприклад, право на таємницю усиновлення.

Усиновлення виступає особливим юридичним фактом, який впливає на реалізацію прав дитини. З одного боку, це, безсумнівно, позитивне суспільне явище, але при цьому неможливо ігнорувати те, що це також суттєвий фактор потенційного ризику для дитини та належного забезпечення її особистих немайнових прав. Процес усиновлення складний та може бути представлений у вигляді послідовності обов'язкових стадій. Дослідники не сходяться у переліку даних стадій, що формує деяку неясність у цьому питанні. Так, С.А. Суворова поділяє процедуру усиновлення умовно на дві стадії: досудовий

розгляд можливості встановлення усиновлення та судовий розгляд [7, с. 26]. Таким чином, авторка завершує процедуру усиновлення разом з винесенням остаточного рішення у справі. Однак усиновлення не можна розглядати так вузько, адже воно з цього тільки починається. О.В. Жарова [8, с. 144] і Н.Б. Залуніна [9, с. 134] формують вже більш розширену стадійну структуру усиновлення, яка включає чотири етапи: 1) підготовчий; 2) судовий розгляд; 3) постсудовий етап; 4) наступний контроль за адаптацією. Відносно міжнародного усиновлення така структура є доволі прийнятною, адже змістовне наповнення постсудового етапу передбачає проходження адміністративних процедур, пов'язаних з переїздом у іншу державу, постановкою на консульський облік тощо. Проектуючи на національне усиновлення таку стадійність, можна запропонувати наступну *послідовність*: 1) підготовка стадія; 2) стадія судового розгляду; 3) постсудова стадія (на ній відбуваються усі відносини, спрямовані на адаптацію дитини до нової сім'ї та безпосередній її розвиток у ній); 4) стадія після скасування усиновлення. Постсудова стадія в ідеалі повинна продовжуватися без обмежень терміну та інших обставин, адже вона фактично і є формою життя осіб після усиновлення. На ній відбувається також і поточний контроль уповноважених органів за ходом адаптації дитини до нових умов життя. Однак, не можна забувати про можливість скасування усиновлення у судовому порядку, що тягне за собою правові наслідки та суттєво впливає на особисті немайнові права усиновленої дитини. Це обумовлює виділення нами додаткової четвертої стадії.

Проведена нами періодизація процесу усиновлення безпосереднім чином впливає на визначення, класифікацію та зміст особистих немайнових прав усиновленої дитини. По суті, права дитини не змінюються від того, чи знаходиться вона під батьківським піклуванням чи ні, має сімейне оточення чи виховується у державній установі. Однак, зміст та особливості здійснення, охорони і захисту цих прав суттєво варіюються в залежності від умов, в яких перебуває така дитина. Так, усиновлення виступає значним фактором, що здійснює вплив на реалізацію особистих прав дитини. Більш того, на кожній стадії усиновлення існують окремі механізми, що забезпечують та охороняють такі права.

Усі особисті немайнові права усиновленої дитини можна поділити на дві групи: 1) права, які дитина здатна здійснювати самостійно або за допомогою інших осіб, але не обов'язково членів сім'ї, та поза межами сімейного оточення (право на освіту, відпочинок, особисте життя, свободу думки, совісті і релігії тощо); 2) права, які забезпечуються лише у сім'ї та/або стосуються родичів дитини. Останню

групу пропонуємо назвати *сімейно-родинними особистими немайновими правами дитини*. До них відносяться право на сімейне життя, право на доступ до інформації про походження, право на особисту і сімейну історію, право на доступ до особистих даних про біологічних батьків, право жити і виховуватися у сім'ї, право на спільне проживання з батьками, право отримувати турботу від батьків. Необхідність подвійної дефініції цієї групи прав дитини пояснюється, по-перше, тим, що вони можуть реалізовуватися саме у сім'ї – як у кровній, так і у сім'ї усиновлювачів («сімейні»); по-друге, серед них є права, які мають нерозривний зв'язок саме з родичами дитини за походженням («родинні»). Ці права формують цілісний та органічний комплекс, який має досліджуватися у своїй єдності.

Сімейно-родинні особисті немайнові права дитини теж внутрішньо диференціюються за своїм змістом на 1) *фактичні* (право жити і виховуватися у сім'ї, право на сімейне життя, на спільне проживання з батьками і одержання від них піклування); та 2) *інформаційні* (право на доступ до даних про своє походження та даних про своїх батьків, право на сімейну історію, на таємницю усиновлення).

Висновки. У світлі всього вищесказаного слід зробити деякі висновки.

По-перше, вважаємо, що особисті немайнові права дитини можна визначити як суб'єктивні

цивільні права фізичної особи, що відрізняються особистісним характером, об'єктом яких є певне нематеріальне благо, спрямовані на задоволення немайнового інтересу особи та діють до досягнення повноліття чи емансипації особи.

По-друге, **особисті немайнові права дитини** при усиновленні – це суб'єктивні права дитини, які виникають з початкової стадії усиновлення та діють на усіх його етапах, та спрямовані на задоволення інтересів дитини, у першу чергу тих, які пов'язані з перебуванням у здоровому сімейному оточенні. Серед особистих немайнових прав дитини при усиновленні виділяються *сімейно-родинні права*, які можуть здійснюватися лише у сім'ї або відносно родичів дитини. Сімейно-родинні особисті немайнові права усиновленої дитини поділяються на *фактичні* (право на сім'ю, право на сімейне виховання, право на спілкування з родичами, право проживання з батьками (усиновлювачами), право на повагу до сімейного життя) та *інформаційні* (право на таємницю усиновлення, право на одержання інформації про власне походження). У світлі зроблених висновків можна окреслити перспективу подальшого спеціального дослідження окремих видів особистих немайнових прав дитини при усиновленні із виявленням механізмів їх реалізації та захисту.

ΛΙΤΕΡΑΤΥΡΑ

1. Советское семейное право / под ред. В. А. Рясенцева. – М. : Юридическая литература, 1982. – 256 с.
2. Серебрякова А. Личные неимущественные права в гражданском и семейном праве / А. Серебрякова, А. Савельев // Власть. – 2012. – № 8. – С. 159-161.
3. Никитин Д.Н. К вопросу о правовой природе некоторых субъективных прав супругов / Д.Н. Никитин // Право и образование. – 2012. – № 6. – С. 177-182.
4. Ольховик Л.А. Поняття особистих немайнових прав дитини / Л.А. Ольховик // Актуальні проблеми держави і права. – 2005. – Вип. 25. – С. 271-277.
5. Темникова Н.А. Понятие и классификация семейных личных неимущественных прав ребенка / Н.А. Темникова // Вестник Омского ун-та. Серия «Право». – 2010. – № 2 (23). – С. 82-89.
6. Король И.Г. Личные неимущественные права ребенка : автореф. дис. ... на соискание науч. степ. канд. юрид. наук спец. 12.00.03 / И.Г. Король. – М., 2008. – 26 с.
7. Суворова С.А. О конституционно-правовых ориентирах правотворческой практики в сфере усыновления российских детей негражданами РФ / С.А. Суворова // Конституционное и муниципальное право. – 2006. – № 5. – С. 26-29.
8. Жарова О.В. Роль органов опеки и попечительства в международном усыновлении / О.В. Жарова // Юриспруденция. – 2010. – № 3. – С. 142-145.
9. Залунина Н.Б. Международное усыновление: законодательство и практика его применения / Н.Б. Залунина // Защита прав ребенка в современной России : матер. межд. конф. – М. : Изд-во ИГиП РАН, 2004. – С. 133-141.

Мельник Олександр Володимирович

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ДИТИНИ ПРИ УСИНОВЛЕННІ

У даній статті досліджується поняття особистих немайнових прав дитини при усиновленні. Цей аналіз будується на вивченні загального поняття особистих немайнових прав дитини, а також на специфічних особливостях процесу усиновлення. У результаті дослідження надається авторське визначення особистих немайнових прав дитини при усиновленні. Проведено класифікацію особистих немайнових прав дитини при усиновленні, серед яких виділено комплекс сімейно-родинних прав. Вказані права теж розподіляються автором на інформаційні та фактичні.

Ключові слова: особисті немайнові права, особисті немайнові права дитини, усиновлення, особисті немайнові права дитини при усиновленні, сімейно-родинні немайнові права.

Мельник Александр Владимирович

ПОНЯТИЕ И ВИДЫ ЛИЧНЫХ НЕИМУЩЕСТВЕННЫХ ПРАВ РЕБЕНКА ПРИ УСЫНОВЛЕНИИ

В данной статье исследуется понятие личных неимущественных прав ребенка при усыновлении. Этот анализ строится на изучении общего понятия неимущественных прав ребенка, а также на специфических особенностях процесса усыновления. В результате исследования формулируется авторское определение личных неимущественных прав ребенка при усыновлении, среди которых выделен комплекс семейно-родственных прав. Указанные права также подразделяются автором на информационные и фактические.

Ключевые слова: личные неимущественные права, личные неимущественные права ребенка, усыновление, личные неимущественные права ребенка при усыновлении, семейно-родственные неимущественные права.

Melnik Oleksandr Volodymyrovych

CONCEPT AND TYPES OF MORAL RIGHTS THE CHILD AT ADOPTION MATTERS

This article examines the concept of moral rights of the child in adoption. This analysis is based on the study of the general concept of moral rights of the child, as well as on the specifics of the adoption process. In the result of the study the author gives definition of the moral rights of the child in adoption. The classification of the moral rights of the child in adoption, among which there is a set of family-related rights. These rights are also distributed by the author in informational and factual.

Keywords: moral rights, moral rights of child, adoption, personal non-proprietary rights of the child in adoption, family-related moral rights.